

Ortodoksisuus ja nationalismi Ukrainassa

T e u v o L a i t i l a

Ukrainan historiaa, niin kirkollista kuin maallistakin, on tavallisesti lähestytty kolmella tavalla. Koska maalla ei ennen 1900-lukua ollut selkeästi omaa valtiollista historiaa (Kiovan ruhtinaskunnan aika 900-1200-luvulla muodostaa osittaisen poikkeuksen), Ukrainan vaiheita on tarkasteltu osana muiden valtioiden (Bysantin, Puolan, Itävallan, Venäjän, Neuvostoliiton) tai kirkkojen (Konstantinopolin patriarkaatin, Moskovan patriarkaatin, osaksi myös katolisen kirkon) historiaa. Vaihtoehtoisesti Ukrainan on nähty olleen sekä valtiollisesti että kirkollisesti olemassa 900-luvulta, Kiovan ruhtinaskunnasta, lähtien. Kolmas näkökulma, jota tässäkin sovelletaan, on konstruktivistinen: Ukrainan valtiota ja kirkollista elämää ei ole olemassa etukäteen, annettuna, vaan se muotoutuu ihmisten toiminnan ja valintojen kautta eri vaihtoehdoista. (Ks. Pilipenko & Kasjanov 1997, 10-11.)

Konstruktivistisesta näkökulmasta Ukrainan nykyhistoria rakentuu niistä elementeistä, joita liitetään käsitteisiin ”Ukraina” ja ”ukrainalainen”. Kirkollisesti näitä ovat ortodoksisuus Kiovan ruhtinaskunnan aikana, nyky-Ukrainan länsiosan ja Valko-Venäjän ortodoksisuus Puola-Liettuan alaisuudessa, unioidun kirkon synty Brestissä 1596 ja sen myöhemmät vaiheet sekä kansallismieliset painotukset Puolan, Venäjän, Itävalta-Unkarin, Saksan ja Neuvostoliiton alaisuudessa, Moskova-mielisen, kasakoihin yhdistetyn ortodoksisuuden vaiheet nykyisessä

Itä-Ukrainassa 1600-1800-luvulla, ukrainalais-nationalistisen ortodoksisuuden synty ja historia 1800- ja 1900-luvulla, katolisen kirkon suora tai epäsuora vaikutus noin 1200-luvulta lähtien sekä protestantismin eri suuntien vaikutus läntisessä ja myöhemmin myös itäisessä Ukrainassa 1500-luvulta lähtien. Historiallisesti katsoen Ukrainan voi sanoa koostuvan kolmesta alueesta: Ukrainan itäosaa voidaan kutsua venäläiseksi tai ainakin jo varhain venäläistyneeksi alueeksi, Keski-Ukraina tuli Venäjän yhteyteen 1600-1700-luvulla ja läntisin Ukraina sekä eräät maan eteläisimmät osat osaksi vasta 1940- ja 1950-luvulla. (Ks. Groen & van den Bercken, 1998; Ilarion 1986.)

Ukrainan julistautuessa itsenäiseksi 24.8.1991 maassa oli virallisesti kolme merkittävää itäisen tradition kirkkoa. Suurin näistä oli Moskovan patriarkaatilta 1990 autonomian saanut ortodoksinen kirkko (aiempi Moskovan patriarkaatin edustajan hallintoalue eli eksarkaatti). Siitä irtautui 1992 ryhmittymä, joka käyttää itsestään nimitystä Kiovan patriarkaatti (ks. jäljempänä). Toinen merkittävä itäinen kirkko oli Neuvostoliiton johdolta 1989 toimiluvan saanut unioitu kirkko, joka oli virallisesti ”yhdistetty” Moskovan patriarkaattiin 1946. En käsittele sitä tässä tarkemmin. Pienin itäinen kirkko oli itseään autokefaaliseksi nimittävä ortodoksinen kirkko. Se oli perustettu Kiovassa tammikuussa 1919. Tällöin, Ukrainan itsenäiseksi julistautumisen myötä, osa hiippakunnista oli julistautunut itsenäiseksi Moskovan patriarkaatista, johon ne oli liitetty 1686; tätä ennen ne olivat olleet ainakin muodollisesti Konstantinopolin patriarkaatin alaisia.

Autokefaalinen kirkko oli tukahdutettu Neuvosto-Ukrainassa 1930-luvun alussa. Se aloitti toimintansa uudelleen saksalaismiehityksen aikana 1940-luvulla ja vetäytyi maanpakoon Pohjois-Amerikkaan 1940-luvun jälkipuoliskolla. Saatuaan uudelleen luvan toimia Ukrainassa kirkko valitsi 1990 patriarkakseen Yhdysvalloissa toimivan Ukrainan autokefaalisen kirkon päämiehen, metropoliitta Mstyslavin. Hänet oli vihitty piispaksi Kiiovassa 1942.

Lisäksi Ukrainassa toimi neuvostoajan loppussa katolinen kirkko, lukuisa ja suhteellisen nopeasti kasvava joukko protestanttisia tai protestanttiperäisiä yhteisöjä (merkittävimpiä olivat baptistit, helluntailaiset ja adventistit) sekä monia pienehköjä kotoperäisiä tai ulkomailta tulleita uudempia uskonnollisia yhteisöjä (mm. ”Suuri valkoinen veljeskunta” ja Hare Krishna).

Ukrainassa oli maan itsenäistyessä noin 52 miljoonaa asukasta, joista yleisen näkemyksen mukaan (ks. Wilson 2000, 218-19) lähes kolme neljäsosaa oli ukrainalaisia, ja loppuosasta vähän yli 20 prosenttia oli venäläisiä. Kielitilastojen perusteella arvioiden ukrainalaisuus oli vahvinta maan länsiosassa, jossa vuonna 1998 karkeasti arvioiden noin yhdeksän kymmenestä puhui ukrainaa äidinkielenään. Maan itäisimmissä osissa vastaava suhde oli yksi kymmenestä. (Ks. Krindatch 2003, 45.) Vähemmistökansallisuksia olivat mm. juutalaiset, valkovenäläiset, moldovalaiset, puolalaiset ja tataarit.

Itsenäistymisen jälkeen ukrainalaisilla oli identiteettiongelma: mistä aineksista rakentaa ukrainalaisuutta (niin psykologisessa ja sosiaalisessa kuin territoriaalisessa ja poliittisessäkin mielessä) ja millä kielellä; kasakoiden, Puolan, Venäjän, Neuvostoliiton vai jonkin otaksutun ”Ukrainan” historian avulla ja venäjäksi vai ukrainaksi – vaiko molemmilla kielillä. Ukraina on käytännössä Ukrainan ainoa virallinen kieli, vaikka venäjää puhuva väestö ja Moskovan poliittinen johto ovatkin pyrkinet saamaan venäjän maan toiseksi viralliseksi kieleksi. Vuonna 1998 noin 21 prosenttia koko Ukrainan asukkaista ha-

lusi tätä, Galitsiassa vain 3 prosenttia. (Krindatch 2003, 44, 46; Wilson 2000.)

Lisäongelma syntyi siitä, että historian ja kansallisuuden (kielellisen ja etnisen identiteetin) valitseminen ei vielä ratkaissut koko identiteettikysymystä, etenkin mikäli henkilö määritteli itsensä ukrainalaiseksi. Kansallisuus oli sidottava johonkin rakenteeseen, joka tarjosi mielikuvan jatkuvuudesta ja pysyvyydestä. Ukrainassa ainoan tällaisen rakenteen kykeni uskottavasti tarjoamaan kirkko. Kirkkoja oli kuitenkin useita, ja jossain määrin jokainen merkittävä kirkko – katolista kirkkoa lukuun ottamatta – tarjoutui mahdolliseksi kansallisen identiteetin rakenteeksi. Tästä vaihtoehtojen runsaudesta (rakentaako identiteettiä autonomisen, autokefaalisen, unioidun vai jonkin muun kirkollisen tulkinnan mukaan) syntyi valinnan ongelma, jota eri kirkkojen keskinäinen kilpailu vain pahensi.

Valtio omaksui tässä toisaalta valvovan, toisaalta ainakin muodollisesti neutraalin linjan. Kaikki Ukrainassa toimivat ”kulttiyhteisöt” on hallinnollisesti alistettu valtion uskontoasiain komitealle (*Deržavnyj komitet Ukrajinny u spravah religij*). Valtion neutraalisuutta korostettiin vuoden 1991 uskontolaisissa ja vuoden 1996 perustuslaissa: niiden mukaan Ukrainassa ei ole valtionuskontoa. Käytännössä valtio on kuitenkin tukenut esimerkiksi ortodoksisten kirkkorakennusten restaurointia. Muun muassa Kiovan luolaluostarin pääkirkko, joka tuhoutui toisessa maailmansodassa, korjattiin valtion varoin. Vuonna 2003 valtio käytti kirkkojen ja luostareiden restauroimiseen 3,5 miljoonaa hryvniaa (runsaat puoli miljoonaa euroa). Lisäksi eräät poliitikot (mm. presidentti Leonid Kravtšuk¹ [1990-94] ja Ruh-puolueen kansanedustaja Lilija Hryhorovytš [mm. 1995 ja 2000]) ovat esittäneet, että kansallisesti yhtenäinen Ukraina voidaan luoda vain ortodoksisuuden pohjalle. (Boeckh 2003, 77-79; Ukraine 2004; Wilson 2000, 248; Yelensky 2003, 42.)

Ukrainan ensisijaisimmin piispojen ja papien tasolla ilmenevää kirkollista hajanaisuutta

voidaankin sosiologisesti ja historiallisesti tarkastella nimenomaan tästä näkökulmasta: kirkollinen moninaisuus on ilmaus identiteetin etsinnästä. Kyse on sen määrittelystä, mitä ukrainalaisuus on, ja sen kysymisestä, voiko tai pitäisikö kaikilla ukrainalaisilla olla samantapainen identiteetti (ts. tulisiko Ukrainan olla kansallisvaltio käsitteen perinteisessä mielessä) sekä saako maassa olla vain yksi kirkko vai onko yhdessä valtiossa mahdollista olla monenlaisia, mutta silti valtiolle lojaaleja kansalaisia ja kirkkoja. (Ks. Salmon 1997, 26; Yelensky 2003, 42-43.)

Peruslähtökohta vuonna 1991 oli kyselyiden perusteella melko selvä. Ortodoksiseen tai unioituun kirkkoon kuuluvista neljännes (25,6 prosenttia) kannatti tarkemmin määrittelemättömän kansallisen ortodoksisen kirkon muodostamista Ukrainaan ja kaksi viidennestä (41,1 prosenttia) vastusti sitä. Loput vastaajista eivät ottaneet kantaa. Katoliseen kirkkoon tai protestanttisiin yhteisöihin kuuluneista ukrainalaisista 90-98 prosenttia vastusti kansallista ortodoksista kirkkoa. (Boeckh 2003, 77.) Samoin vuosina 1997-99 tehtyjen mielipidekyselyjen mukaan vain neljännes Ukrainan asukkaista katsoi, että ukrainalaisen tuli olla ortodoksi. Venäjällä 1995 tehdyssä vastaavassa kyselyssä puolet vastanneista katsoi venäläisyyden ja ortodoksisuuden kuuluvan yhteen. Lisäksi Ukrainassa vuosina 1994-2000 tehdyissä kyselyissä keskimäärin vain puolet vastaajista piti itseään ortodoksina tai unioituna, hiukan alle kolmannes sanoi, ettei pitänyt itseään uskonnollisena, ja joka kuudes ei osannut vastata. Tästä huolimatta etenkin Kiovan patriarkaatti ja maan poliittinen johto esittivät toistuvasti yhden, kansallisen ortodoksisen kirkon luomista. (Sagan 2003, 26; Yelensky 2003, 39.)

Seuraavassa tarkastelen Ukrainan kansallisen ortodoksisen kirkon rakentamisprosessia sekä sen yhteyttä valtion politiikkaan, erityisesti uskontopolitiikkaan. Keskityn autokefaaliseen ja autonomiseen kirkkoon sekä Kiovan patriarkaattiin ja ymmärrän niiden johtohenkilöiden

toiminnan joukkona strategioita, joiden avulla pyritään oikeuttamaan ko. kirkon asema ”oikeana” tai ”ainoana” Ukrainan kirkkona, ja joko alistamaan toiset kirkot tai sulkemaan ne (tai joku niistä) Ukrainan kirkollisen elämän ulkopuolelle. Kirkkojen toiminnan taustalla vaikuttavat sisä- ja ulkopoliittiset tekijät kuten Ukrainan presidentti, eri puolueet ja liike-elämä, Venäjän hallitus, Moskovan patriarkaatti, Konstantinopolin ekumeeninen patriarkaatti ja Vatikaani sekä Euroopan unioni.

Lähtöoletuksenani on, että unioitu ja ns. autokefaalinen kirkko edustavat itsenäistä, mutta historiallisista syistä läntiseen Eurooppaan ja Pohjois-Amerikkaan suuntautunutta ukrainalaista nationalismia, jossa kirkko samastuu kansaan, mutta ei valtioon. Kiovan patriarkaatti taas edustaa oletukseni mukaan kansan, valtion ja uskonnon samastamista ja tähän pohjautuvan identiteetin rakentamista Venäjä-kielteisyyden avulla. Autonominen kirkko on lähtökohdiltaan Kiovan patriarkaatin kaltainen, mutta määrittelee sekä kansan että valtion laajasti: ”kansaan” kuuluvat sekä ukrainalaiset että venäläiset, ja ”valtio” on pikemminkin Venäjän ja Ukrainan jonkin tyyppinen liittouma kuin kaksi itsenäistä maata. (Vrt. Boeckh 2003, 85-86). Mikään kirkko ei jätä uskontoa kansalaisen yksityisasiaksi.

Kansallisen ukrainalaisen kirkon rakentaminen

Ukrainalaisen nationalismin kasvaessa vuoden 1991 aikana ja sen jälkeen autokefaalinen kirkko voimistui. Se sai uusia jäseniä ensisijaisesti ortodoksisuuteen 1946 pakolla liitetyn Galitsian (ts. Lvivin, Ternopilin ja Ivano-Frankivskin *oblastien*) unioiduista ja heidän jälkeläisistään. Liittymistä ukrainalaiseksi ymmärrettyyn ortodoksisuuteen pikemminkin kuin pitäytymistä Moskovan patriarkaatin yhteydessä voidaan pitää yhtenä kansallisen identiteetin ilmauksena; etenkin kun Moskovan patriarkaatti yhdistettiin kansallismielisissä ukrainalaispiireissä kielteiseksi nähtyyn neuvostovaltaan. Toinen

suosittu vaihtoehto oli palata tai siirtyä unioituun kirkkoon. (Mueller 2004, viii-ix, xix-xx; vrt. Krindatch 2003, 60.)

Vuoden 1991 lopulla ja 1992 aikana Moskovan alainen Ukrainan autonominen kirkko hajosi. Kirkon esimiehen, Kiovan metropoliitta Filaret (Denysenko) pyrki irrottamaan sen Moskovan alaisuudesta. Hän esitti marraskuussa 1991 kokoontuneelle piispainkokoukselle Ukrainan kirkon julistamista autokefaaliseksi vedoten siihen, että ortodoksisen perinteen mukaisesti itsenäisessä valtiossa tuli olla itsenäinen paikalliskirkko. Piispainkokous hyväksyi esityksen. Moskovan patriarkaatin piispainkokous puolestaan siirsi huhtikuun alussa 1992 asian seuraavalle Venäjän kirkon kirkolliskokoukselle. Se oli määrä pitää 1995, mutta jostain syystä sitä ei pidettykään. Moskovan piispainkokous myös vaati Filaretia eromaan ”kirkkorauhan nimissä”. Filaret lupasikin erota, mutta kun hän ei pitänyt lupaustaan, Ukrainan autonomisen kirkon piispainkokous, johon osallistui vain osa piispoista, erotti Moskovan patriarkaatin vaikutuksesta toukokuussa 1992 Harkivissa pidetyssä kokouksessa Filaretin ja valitsi uudeksi esimiaiseksi Rostovin piispa Volodymyrin (Sabodan) – joka tosin oli syntyjään ukrainalainen, mutta ei ollut Ukrainan autonomisen kirkon piispa. Ukrainan hallitus kieltäytyikin tämän takia tunnustamasta valintaa. (Plokyh & Sysyn 2003, 128-33, 138-39; Sagan 2003, 13.)

Menetettyään ehkä tarkoituksella, kansallismielisten suosion saamiseksi, Moskovan tuen, Filaret ja häntä kannattanut osa autonomista kirkkoa liittoutuivat eräiden kansallismielisten ukrainalaispoliitikkojen ja autokefaalisen kirkon edustajien kanssa. Kesäkuun lopulla 1992 Filaret ja ikänsä vuoksi (94 vuotta) pääasiassa Yhdysvalloissa pysytelleen patriarkka Mstyslavin nimissä autokefaalista kirkkoa Ukrainassa johtanut Rivnen metropoliitta Antonij (Masendyh) julistivat Kiovassa autonomisen ja autokefaalisen kirkon yhdistyneen Ukrainan ortodoksiseksi kirkoksi, Kiovan patriarkaatiksi. Ukrainan valtio tunnusti uuden kirkon lailliseksi 10.7.1992. Uuden kirkon patriarkaksi valittiin *in absentia* em. Mstyslav.

Hän lensi pian valintansa jälkeen Kiovaan, jossa hänet siunattiin uuden kirkon päämieheksi. (Lapychak 1996, 7; Sagan 2003, 14.)

Vain muutamaa kuukautta myöhemmin Mstyslav kuitenkin sanoutui, syistä joita ei tarkoin tunneta, irti Filaretista ja Kiovan patriarkaatista. Virallisissa lausunnoissaan Mstyslav kuvasi Filaretin johdolla syntyneen unionia kirkkolain kannalta laittomaksi. Samalla hän ilmoitti palaavansa Kiovan patriarkaatista erillisen Ukrainan autokefaalisen kirkon johtoon. Valtaosa autokefaalisen kirkon papistoa ei kuitenkaan seurannut hänen esimerkkiään, vaan ilmaisi tukevansa ”yhdistynyttä”, nyt käytännössä Filaretin johtamaa Kiovan patriarkaattia. (Lapychak 1996, 7.)

Ortodoksisen kirkko-oikeuden mukaan Kiovan patriarkaatti ei ollut laillinen kirkko, koska sen äitikirrko, Moskovan patriarkaatti, ei ollut tunnustanut kirkon täyttä itsenäisyyttä. Kanonisesti myös Konstantinopolin ekumeeninen patriarkaatti saattoi poikkeustilanteissa myöntää kirkolle täyden itsenäisyyden. Saadakseen patriarkaatile kirkkolaisesta kestävästä asemasta Filaret kääntyi siksi presidentti Kravtšukin välityksellä heinäkuussa 1992 ekumeenisen patriarkan puoleen. Tämä kuitenkin kieltäytyi myöntämästä kirkolle itsenäisyyttä katsoen, että vain yhtenäinen ortodoksinen kirkko voisi saada Ukrainassa autokefaalisen aseman. (Lapychak 1996, 7; Sagan 2003, 14.)

Mstyslavin kuoltua kesäkuussa 1993 Kiovan patriarkaatin piispainkokous (*sobor*) valitsi Kiovassa pitämässään kokouksessa patriarkan sijaiseksi Tšernihivin ja Sumyn metropoliitan, Vasylin (Romanjuk). Saman vuoden syyskuussa Ukrainan autokefaalisen kirkon Mstyslaville uskollisina pysyneet piispat valitsivat kirkon uudeksi patriarkaksi Lvivin metropoliitan Dymytrijn (Jarema). Hänet oli vihitty munkiksi ja piispaksi aiemmin samana vuonna. Kiovan patriarkaatti ja Ukrainan uskontoasiain neuvoston silloinen puheenjohtaja Arsen Sintšenko kritisivat valintaa voimakkaasti syyttäen Dymytrijää mm. Venäjän valtion agenteiksi. Valtio laillisti Dymytrijn johtaman kirkon vasta maaliskuussa 1995. (Sagan 2003, 14; Salmon 1997, 23-24.)

Lokakuussa 1993 Kiovassa pitämässään kokouksessa Kiovan patriarkaatti valitsi äsken mainitun Vasylin kirkon uudeksi patriarkaksi nimellä Volodymyr. Samalla esipaimenen titteli muutettiin Kiovan ja koko Ukrainan patriarkasta Kiovan ja koko Rusin-Ukrainan patriarkaksi. Muutoksella ilmeisestikin haluttiin korostaa Kiovan patriarkaatin historiallista jatkuvuutta Kiovan ruhtinaskunnan (Rus) tradition mukaan 988 kasteelle johtaneesta Vladimirista tai ukrainalaisittain Volodymyrista nykypäivään. Filaret valittiin patriarkka Volodymyrin apulaispiispaksi. He eivät ilmeisesti kuitenkaan toimineet yhteisymmärryksessä, vaan Volodymyr kritisoi, ainakin kullissien takana, Filaretin läheistä yhteistyötä presidentin ja äärikansallisten piirien kanssa sekä hänen sekaantumistaan rikolliseen toimintaan kuten rahanpesuun ja kirkon varojen kavaltamiseen. Lopulta hän vapautti Filaretin apulaispiispan tehtävästä toukokuussa 1995; perusteena oli tämän ”niskoittelu”. (Lapychak 1996, 8-9; Wilson 2000, 240.)

Filaretin toiminta ei miellyttänyt kaikkia Kiovan patriarkaatin piispoja. Tammikuun alussa 1994, juuri juliaanisen kalenterin mukaisen joulupäivän edellä, viisi piispaa siirtyi Moskovan patriarkaatin alaiseen autonomiseen kirkkoon. Syyksi he ilmoittivat pettymyksensä Filaretin yksinvaltaiseen politiikkaan sekä siihen, että muu ortodoksinen maailma ei ollut tunnustanut Kiovan patriarkaattia lailliseksi, kanoniseksi kirkoksi. (Lapychak 1996, 8.)

Kiovan patriarkaatin ja Filaretin toiminta 1990-luvun alkuvuosina voidaan kansallisen identiteetin rakentamisen näkökulmasta ymmärtää ilmaukseksi siitä, että ukrainalaiset, jotka aiemmin olivat mieltäneet itsensä venäläisiksi, halusivat nyt, itsenäisessä Ukrainassa, määritellä itsensä ukrainalaisiksi. He eivät halunneet luopua ortodoksisuudesta, mutta halusivat korostaa sen paikallista, ei Moskova-sidonnaista luonnetta. Entinen puolueideologi Leonid Kravtšuk tuki näitä pyrkimyksiä, koska ne sopivat hänen pyrkimyksiinsä irtautua omasta menneisyydestään ja lujittaa valtaansa (todellisen ja lietsotun) ukrainalaisen nationalismin avulla. Kirkollinen

moninaisuus, etenkin sen neuvosto aikaan ja Venäjään viittaava ulottuvuus eli Ukrainan autonominen kirkko nähtiin valtiollisen ja kansallisen yhtenäisyyden rakentamisen esteenä.

Valtion rakentaminen kirkon avulla

Patriarkka Volodymyr kuoli sydänkohtaukseen heinäkuussa 1995. Filaret teki hänen hautajaisistaan kansallismielisen propagandatilaisuuden. Kiovan patriarkaatin edustajat olivat anoneet lupaa saada haudata patriarkka Kiovan Pyhän Sofian katedraaliin, joka oli vuodesta 1934 toiminut historiallisena museona. Uusi presidentti, Leonid Kutšma, torjui tämän sanoen, ettei valtio voinut suosia mitään uskontoa. Kompromissina sovittiin, että patriarkan hautauspalvelus voitaisiin toimittaa läheisessä, venäläisten 1896 rakentamassa Volodymyrin katedraalissa. Sen jälkeen patriarkka vietäisiin haudattavaksi Bajkivin hautausmaalle, jonne on haudattu monia ukrainalaisia merkkihenkilöitä. Hautauspalveluksen jälkeen Filaret ja hänen kannattajansa kuitenkin yllyttivät saattoväkeä hautaamaan patriarkan Pyhän Sofian katedraaliin. Uskonnollis-nationalistisen Ukrainan kansallisen itsepuolustusorganisaation (*Ukrainska nationalna samooborona*, UNSO) miesten tuella väki murtautui katedraaliin. Tällöin tilannetta tarkkaillut poliisi puuttui asiaan. Syntyi joukotappelu, jossa loukkaantui arvioiden mukaan noin 70 ihmistä. Volodymyrin ruumis haudattiin katedraalin ulkopuolelle pikaisesti kaivettuun tilapäishautaan. (Lapychak 1996, 9; Wilson 2000, 182, 236.)

Välikohtaus herätti Ukrainassa suurta huomiota. Heinäkuussa presidentti Kutšma tuomitsi poliisin kovat otteet, mutta syytti ennen muuta Filaretia ja UNSO:a provokaatiosta. Samalla presidentti organisoi uudelleen uskontoasiain komitean tehden siitä elimen, jonka tarkoituksena ainakin virallisesti oli edistää yhteisymmärrystä (dialogia) Ukrainan eri uskonnollisten yhteisöjen välillä. Käytännössä valtio pyrki alistamaan uskonnot yleensä, ei vain kansallismielisiä ortodokseja, omille päämäärilleen. Filaret vastusti

tätä syyttämällä Kutšmaa Moskovan myötäilemisestä ja Kiovan patriarkaatin vainoamisesta sekä vaati valtiota palauttamaan patriarkaatille Pyhän Sofian katedraalin ja useita muita kirkkorakennuksia. (Lapychak 1996, 9-10.)

Kioassa lokakuussa 1995 kokoontunut Kiovan patriarkaatin piispainkokous valitsi Filaretin Volodymyrin seuraajaksi. Hän olikin lopulta ainoa ehdokas. Tämä herätti osassa kokousedustajia närkästystä, ja neljä Keski- ja Länsi-Ukrainasta tullutta piispaa ilmoitti kokouksen jälkeen liittyvänsä em. Dymytrijn johtamaan autokefaaliseen kirkkoon. Piispat syyttivät Filaretia rikollisesta toiminnasta, äärinationalistisesta politiikinnasta ja kirkollisen epäsovun lietsomisesta. Kaksi heistä palasi silti Kiovan patriarkaatin yhteyteen 1996. (Lapychak 1996, 10; Sagan 2003, 15.)

Marraskuun lopussa 1996 kolme autokefaalisen kirkon piispaa irtautui Lvivin ja Halytšynan (Galitsian) arkkipiispan Petron (Petrus) johdolla patriarkka Dymytrijn alaisuudesta ja valitsi itselleen patriarkan sijaiseksi metropoliitta Vasylin (Bodnartšuk). (Piispa Petro oli syyskuussa 1993 ollut valitsemassa Dymytrijää patriarkaksi. Irtautuneista piispoista osa palasi 1997 Dymytrijn alaisuuteen, osa siirtyi Kiovan patriarkaattiin.) Pian valintansa jälkeen Vasyli ilmoitti perustaneensa kanonisen (*sobornopravna*) Ukrainan autokefaalisen ortodoksisen Pohjois- ja Etelä-Amerikan kirkon, jonka keskuspaikkana oli Cleveland Ohiossa, Yhdysvalloissa. (Patriarch 1998; Salmon 1997, 23-25.) Kirkko muodostui niistä Amerikan ja Länsi-Euroopan ukrainalaisista piispoista ja hiippakunnista, jotka eivät olleet hyväksyneet autokefaalisen kirkon lähinnä Yhdysvalloissa toimineiden hiippakuntien 1996 tapahtunut yhdistymistä Konstantinopolin patriarkaatin alaiseksi autonomiseksi Ukrainan kirkoksi (ks. UOC-USA s.a.).

Helmikuussa 1997 Moskovan patriarkaatin ja autonomisen kirkon piispojen yhteinen synodi erotti Filaretin lopullisesti yhteydestään ja julisti hänet kirkonkiroukseen. Koska toimenpide ei ainakaan edistänyt kirkollista ykseyttä, Ukrainan valtio katsoi tarpeelliseksi puuttua asiaan. Heinä-

kuussa 1997 Kioassa pidetyssä konferenssissa lähes kaikki Ukrainan kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen edustajat kokoontuivat presidentti Kutšman johdolla keskustelemaan kirkkojen lähentymisestä. Presidentin mielestä kirkollinen hajaannus oli sisä- ja ehkä ulkopoliittinenkin uhkatekijä, joka oli eliminoitava. Keskustelu päättyi ortodoksisten kirkkojen kannalta patitilanteeseen; yksikään niistä ei ollut valmis lähentymään toisia. (Boeckh 2003, 151; Sagan 2003, 14, 17; Salmon 1997, 23-25.)

Kiovan patriarkatti pyrki tässä tilanteessa ottamaan kirkkopoliittisen aloitteen itselleen. Helmikuussa 1998 Kioassa pidetyssä ”Yleisukrainalaisessa kristillisessä kokouksessa” (läsnä oli ennen muuta Kiovan patriarkaatin ja autokefaalisen kirkon edustajia, autonominen kirkko ei osallistunut) pahoiteltiin sitä, että valtio ei antanut etusijaa maan ”perinteiselle [ortodoksiselle] kirkolle” (kuten Venäjän vuoden 1997 uskontolaki). (UPTsKP 1998; Wilson 2000, 250.)

Huhtikuun alussa 1998 Kiovan patriarkatti ilmeisestikin pyrki edelleen tiivistämään suhdettaan autokefaaliseen kirkkoon, sillä se kantoi päävastuun patriarkka Mstyslavin syntymän satavuotisjuhlista, joita vietettiin Kioassa, Pultavassa (jossa patriarkka oli syntynyt) ja Lvivissä. Toukokuun lopulla patriarkaattia lähellä oleva ukrainalaisten liikemiesten perustama ”Yleisukrainalainen kristittyjen yhteisö” piti Kioassa kokouksen, jossa se määritteli tehtäväkseen luoda poliittisin keinoin Ukrainasta kristillisten arvojen ja ihanteiden mukainen yhteiskunta. Kokouksessa oli läsnä myös Ukrainan uskontoasiain neuvoston puheenjohtaja Viktor Bondarenko. (First 1998; Woronowycz 1998.) Kokousta voidaan pitää yhtenä merkinä siitä, että Kiovan patriarkaatin johdolla oli tässä vaiheessa hyvät suhteet sekä valtiovaltaan että ilmeisesti myös joihinkin suuryrityksiin, jotka käytännössä ohjasivat Ukrainan poliittista ja talouselämää (ks. Wilson 2000, 266).

Juliaanisen kalenterin mukaisen jouluaaton 1998 puheessaan (6.1.1999) presidentti Kutšma ilmaisi ainakin epäsuorasti tukensa patriarkaatin

pyrkimyksille kehottaessaan kaikkia maan ortodoksia kirkkoja yhdistymään. Samalla hänkin ylisti ortodoksisten kirkkojen toimintaa ja sanoi, että kristillisten arvojen tulisi ohjata yhteiskunnan toimintaa. (Ukraine 1999.) Viimeksi mainitun seikan hän toisti myös tervetuliaispuheessaan paaville kesäkuussa 2001 (Heyken 2001, 1011). Autonominen kirkko tosin epäili ”kristillisten arvojen” tarkoittavan ennen muuta Kiovan patriarkaatin näkemyksiä, joita autonominen kirkko pitää – lievästi sanoen – harhaoppisina (ks. esim. National 1998; UPTsKP 1998). Tällaisilla korostuksilla kirkko pyrkii erottamaan uskonnon ja politiikan ja samalla vihjaamaan, että etenkin politiikassa selkeästi mukana oleva Kiovan patriarkaatti ei juuri poliittisuutensa vuoksi ole ”oikea” kirkko.

Huhtikuun lopulla 1999 Kiovan patriarkaatin ja Ukrainan autonomisen kirkon suhteet – tai ainakin autonomisen kirkon kannattajien patriarkka Filaretin persoonaa kohtaan tuntema vastenmielisyys (ks. Timoshenko 2000) – kärjistyivät Azovanmeren rannalla sijaitsevassa Marjupilissa, jonne patriarkka Filaret oli saapunut vihkimään suunnitteilla olevan kirkon tontin. Autonomisen kirkon kannattajat pitivät sekä hanketta että vierailua loukkauksena, tunkeutumisena ”heidän maalleen” ja hyökkäsivät Filaretin ja hänen seurueensa kimppuun. Välikohtauksessa loukkaantui useita henkilöitä, myös Kiovan patriarkaatin papistoa. Tonttia ei vihitty. Samantapainen kahakka sattui kesäkuussa 2000 Simferopolissa, Krimillä, missä Filaret vieraili tervehtimässä Ukrainan laivastoinstituutista valmistuneita merikadetteja. Autonomisen kirkon kannattajat heittelivät hänen autoaan mädillä munilla. (Ukraine 1999; Yadukha 2000.) Vierailu oli heille ilmeisestikin ”alueloukkaus”, Kiovan patriarkaatin invaasio, joka tuli torjua.

Tästä huolimatta – tai kenties juuri siksi – presidentti Kutšma ja varapääministeri Nikolai Žulinskyj molemmat korostivat vuoden 2000 uudenvuoden puheessaan tarvetta luoda paikallinen ukrainalainen ortodoksinen kirkko, joka osaltaan yhdistäisi Ukrainaa (Timoshenko 2000). Patriarkka Filaret totesi samoin Radio

Free Europe/Radio Liberty:n kirjeenvaihtajalle lokakuussa 2000 antamassaan haastattelussa, että Ukrainan valtiolla, Kiovan patriarkaattilla ja autokefaalisella kirkolla on yhteinen tavoite, Ukrainan valtion luominen, kun taas autonominen kirkko – jota Filaret kutsui Moskovan patriarkaatiksi – pyrki ”unioniin Venäjän kanssa” (Hyde 2000).

Patriarkka Dymytrij kuoli helmikuussa 2000 ja hänet haudattiin Lvivin Pyhän Pietarin ja Paavalin kirkkoon. Autokefaalisen kirkon väliaikaiseksi johtajaksi valittiin Harkivin ja Pultavan piispa Ihor (Isitšenko). Saman vuoden syyskuussa Kiovassa pidetty kirkon piispainkokous päätti, että se ei valitse uutta patriarkkaa, vaan pyrkii saamaan kirkolle kanonisen tunnustuksen. Kirkolle valittiin kuitenkin silloisen presidentin Leonid Kutšman vahvalla myötävaikutuksella esipaimen, Ternopilin metropoliitta Mefodij (Kudrjakov), joka toimittuaan aiemmin autonomisen kirkon pappina oli 1990-luvun alussa vaihtanut kirkkoa. Autokefaalisen kirkon hengelliseksi esipaimeneksi tunnustettiin piispainkokoukseen osallistunut em. 1996 syntyneen Konstantinopolin alaisen Ukrainan autonomisen kirkon päämies, metropoliitta Constantine (Bahan). (Autocephalous 2005; Fagan & Shchipkov 2000; Sagan 2003, 18-19.)

Syyskuun puolivälissä 2000 Kiovan patriarkaatin ja autokefaalisen kirkon edustajat sopivat Kiovassa pidetyssä kokouksessa kirkkojensa yhdistymisestä, käytännössä siis Ukrainan jakamisesta Moskovan patriarkaatin alaiseen ja autokefaaliseen ukrainalaiseen kirkkoon. Samaan aikaan Ukrainan uskontoasiainneuvoston puheenjohtaja Viktor Bondarenko tapasi ekumeenisen patriarkan ja pyysi tämän tukea (kansallisen) Ukrainan ortodoksisen kirkon muodostamiseksi. Patriarkalle esitettiin myös kutsu vierailu Ukrainassa. Marraskuun alussa Kiovan patriarkaatin ja Ukrainassa toimivan autokefaalisen kirkon delegaatiot tapasivat Konstantinopolin ekumeenisen patriarkan edustajan. Tapaamisissa sovittiin kirkkojen yhdistämisprosessin aloittamisesta ja perustettiin yhteiskomissio selvittämään asian yksityiskoh-

tia. Kiovan patriarkaatin piispainkokous vahvisti sopimuksen yhdistymisestä tammikuussa 2001 Kiovassa pidetyssä istunnossaan. Yhteiskomissio piti ensimmäisen varsinaisen istuntonsa saman vuoden kesäkuussa Istanbulissa, ekumeenisen patriarkaatin tiloissa. (Krindatch 2003, 64; Sagan 2003, 19-20; Tulsy 2001.)

Tieto yhdistymishankkeesta otettiin Kiovan patriarkaatin ja autokefaalisen kirkon seurakunnissa kertoman mukaan innostuneesti vastaan. Ukrainan autonominen kirkko ja Moskovan patriarkaatti eivät sen sijaan olleet asiasta kovin innostuneita. Autonominen kirkon piispainkokous vetosi jo heinäkuun lopulla 2000 ekumeeniseen patriarkkaan, jotta tämä ei tukisi Kiovan patriarkaatin ja autokefaalisen kirkon yhdistymispyrkimystä. Moskovan patriarkaatti puolestaan otti aiheen esille keskusteluissaan ekumeenisen patriarkaatin edustajien kanssa heinäkuussa 2001 Zürichissä. Tapaamisesta annetussa virallisessa julkilausumassa tosin todettiin vain, että patriarkaattit olivat sopineet jatkavansa ponnisteluja Ukrainan kirkollisen kiistan ratkaisemiseksi. Käytännössä Moskovan patriarkaatti kuitenkin vastusti jyrkästi ekumeenisen patriarkan puuttumista Ukrainan tilanteeseen. (Bishops' Council 2000; Sagan 2003, 21.)

Kesäkuun lopulla 2001 paavi Johannes Paavali II teki virallisen vierailun Ukrainaan (Kiovaan ja Lviviin). Presidentti Kutšma oli esittänyt kutsun jo helmikuussa 1999, mutta eri syistä vierailu oli lykkääntynyt. Ajoitus sopi kuitenkin hyvin Kutšmalle, sillä hän oli joutunut korruptiosyytösten ja kriittisen journalistin Georgi Gongadzen murhan (syyskuussa 2000) takia sisäpoliittisesti ahtaalle. Paavin käynti herätti paljon keskustelua, mutta mielipidetiedustelujen mukaan noin 53 prosenttia (toisen arvioiden mukaan jopa 90 prosenttia) ukrainalaisista suhtautui siihen myönteisesti (ja 31 prosentille vierailu oli yhdentekevä), vaikka autonominen kirkko ja Moskovan patriarkaatti kritisivatkin vierailua voimakkaasti (Heyken 2001, 1010, 1017, 1020; Krindatch 2003, 67-68; Ukraine 2002).

Autonominen kirkko pyrki vuoden 2001 jälkipuoliskolla saamaan hyvityksen viettä-

mällä elokuussa 2001 näyttävästi Ukrainan ortodoksisuuden hengellisen keskuksen, Kiovan luolaluostarin, 950-vuotisjuhlaa. Tilaisuuteen oli kutsuttu myös ulkomaisten ortodoksikirkkojen päämiehet, mutta koska kutsun oli allekirjoittanut Ukrainan presidentinkansalien kansliapäällikkö, ei autonominen kirkon päämies, juhlaan osallistui vain eri kirkkojen delegaatioita. Saman vuoden joulukuussa Ukrainan kommunistisen puolueen puheenjohtaja Pjotr Simoneko tapasi Moskovan patriarkaaksi Aleksii II:n ja vakuutti tälle puolueensa tukevan nimenomaan autonomista kirkkoa. (Krindatch 2003, 59-60; World 2001.)

Vuoden 2002 aikana Kiovan patriarkaatin ja autonominen kirkon suhteet sekä kärjistyivät (mm. Pultavassa seurakuntatasolla aina käsirysyyn saakka, ks. New 2002) että politisoituivat entisestään. Maaliskuussa pidettyjen parlamenttivaalien edellä kumpikin kirkko syytti toista jäsentensä indoktrinoinnista äänestämään tietyllä tavalla, patriarkaatin tapauksessa oikeistoa ja keskustaa sekä autonominen kirkon kohdalla vasemmistoa edustavia ehdokkaita. Kiistelyn kovuudesta kertoo jotain se, että autonominen kirkko taivutteli kulussien takana kommunistiseen puolueeseen kuuluneen valtakunnansyyttäjän vaatimaan (maaliskuussa 2002) Ukrainan uskontoasiain neuvostoa peruuttamaan Kiovan patriarkaatile 1992 myönnetyn toimiluvan. Autonominen kirkon mukaan patriarkaattia ei ollut rekisteröity laillisella tavalla uskonnolliseksi yhteisöksi. Uskontoasiain neuvosto ei kuitenkaan ryhtynyt asiassa toimenpiteisiin. (Ukraine 2002.) Samaan aikaan autonominen kirkko alkoi entisestään korostaa asemaansa Ukrainan ainoana kanonisena, kirkko-oikeudellisesti laillisena ortodoksikirkkona.

Vuoden 2002 lopulla Ukrainan kirkollinen tilanne mutkistui edelleen, kun em. Ukrainan autokefaalinen kirkko (Cleveland) vihki Ukrainassa toimivalle autokefaaliselle kirkolle uuden esipaimenen, ukrainalaissyntyisen, mutta Yhdysvaltain ukrainalaissurakunnissa vuosina 1992-2000 toimineen papin, Oleh Kulyhin. Hän sai piispallisen nimen Moisei, ja otti sittemmin virkanimikkeen Kiovan ja koko Rus-Ukrainan

patriarkka. Hänen hallintokaupunkinaan on Karpato-Ukrainan unioitujen keskuspaikka Užhorod.

Moisein virallinen elämäkerta (osoitteessa www.soborna.org) ei kerro syitä, miksi Ukrainaan perustettiin käytännössä uusi autokefaalinen kirkko. Yksi todennäköinen selitys on kuitenkin se, että toimenpiteellä haluttiin sekä säilyttää kirkon täysi itsenäisyys (ei vain autonomia Konstantinopolin alaisuudessa) että vastata Ukrainan autonomisen kirkon väitteeseen, ettei autokefaalinen kirkko ollut kirkko-oikeudellisesti laillinen. Moisein johtama kirkko nimittäin korosti voimakkaasti olevansa kanoninen (*sobornopravna*) ja perusteli tätä sillä, että ulkoulkruinalaisen autokefaalisen kirkon piispat olivat ekumeenisen patriarkaatin 1924 kanoniseksi tunnustaman Puolan ortodoksisen kirkon vihkimiä esipaimenia. (Ukrainian Autocephalous 2005a, b.) Puolan ortodoksit olivat tuolloin olleet valtaosalta ukrainalaisia. Toisin sanoen Moisei esitti aiemmasta poikkeavan tulkinnan Ukrainan autokefaalisen kirkon alkuperästä. Sekä Ukrainassa jo toimineen autokefaalisen kirkon piispat että Konstantinopolin ekumeeninen patriarkaatti sanoutuivat irti Moisein johtamasta kirkosta (Constantinople 2002).

Uuden ”patriarkan” nimittäminen Ukrainaan lisäsi kirkollista hajaannusta. Tilanne mutkistui edelleen helmikuussa 2004, kun Ukrainan autokefaalisen kirkon (Cleveland) silloinen esipaimen, metropoliitta Stefan (Petrovytš) ilmoitti pidättäneensä Moisein virasta. Syy tähän ei ole tiedossani. Tästä huolimatta joukko paikallisia ja ulkomaisia eri autokefaalisiin ryhmittymiin kuuluvia piispoja valitsi kesäkuussa 2005 Kiovassa pidetyssä kokouksessa Moisein virallisesti ”Ukrainan Kanonisen autokefaalisen kirkon” patriarkaksi. Jo kuukautta myöhemmin tilaisuuteen osallistuneet Ukrainan piispat kuitenkin kieltäytyivät yhteistyöstä hänen kanssaan. Clevelandissä sijaitseva autokefaalinen kirkko puolestaan tunnustaa nykyisin esipaimenekseen em. Mefodijn (Ukrainian Autocephalous 2005a, b). Ukrainan valtio ei toistaiseksi ole laillistanut Moisen johtaman kirkon toimintaa.

Kasvava kirkollinen hajaannus oli mahdollisesti yksi syy siihen, että viimeistään vuoden 2003 aikana Kutšman mielenkiinto ortodoksisen kirkkojen yhdistämiseen alkoi hiipua. Kenties hän huomasi erityisen ukrainalaisen kirkon perustamisen olevan loppujen lopuksi poliittisesti epäviisasta. Pitkällä tähtäimellä autonomisen kirkon hiljainen tukeminen ja virallinen uskonnonvapaus olisivat edullisempia toimintamalleja, koska ne mahdollistaisivat tarpeen mukaan niin Venäjä- ja kansallismielisen kuin länsimaihinkin myönteisesti suhtautuvan politiikan. Epäilemättä vaa’assa autonomisen kirkon suuntaan painoi myös Ukrainan neuvostoajalta periytynyt vahva sidonnaisuus ”yleisliittolaiseen” (ennen muuta Venäjän) talouteen sekä Ukrainan, erityisesti maan väkirikkaamman itäisen osan, riippuvuus Venäjän öljystä (vuonna 1998 siihen liittyvät maksut muodostivat 56 prosenttia valtionvelasta [Wilson 2000, 275]). Taloudellisista ja etenkin energiapoliittisista syistä Kutšma ei halunnut avointa välirikkoa autonomisen kirkon ja viime kädessä Moskovan patriarkaatin ja poliittisen johdon kanssa.

Kutšman presidenttikauden pyrkimys rakentaa ”yhteistä” ortodoksisuutta eri kirkkojen yhteistyön (eli kirkollisen moninaisuuden) pikemminkin kuin yhden kansallisen kirkon, Kiovan patriarkaatin, kautta merkitsi samalla eksklusiivisen ukrainalaisen nationalismin hylkäämistä. Kutšma näki kirkollisen moninaisuuden tarjoavan mahdollisuuden säilyttää hyvät suhteet Venäjän suuntaan, mutta myös länteen (tästä esimerkkinä paavin kutsuminen viralliselle vierailulle). Tämä politiikka, läheneminen ”Eurooppaan” pikemminkin Venäjän kanssa kuin Venäjän torjuen (kuten Kravtšuk ja äärikansallismieliset olivat tehneet) soveltui paremmin autonomisen kirkon kuin Kiovan patriarkaatin tai autokefaalisen kirkon pyrkimykseen, sillä ensiksi mainittu oli korostanut itseään ”yleisenä”, ei niinkään ”ukrainalaisena” kirkkona kuten jälkimmäiset. Kutšman aikana jyrkkä nationalismi joutui siten puolustuskanalle valtion pyrkiessä rakentamaan – vaikkakin hitaasti – toimivaa, teknokraattista yhteiskuntaa,

ei ideologista valtiota.

Paikallisella tasolla tämä ei kuitenkaan toteutunut, vaan viranomaiset suosivat alueesta ja tilanteesta riippuen yleisimmin joko Kiovan patriarkaattia tai autonomista kirkkoa, Galitsiassa myös unioitua kirkkoa (ks. esim. Khludentsov 1997; Rukh 2001; Ternopil 2003). Valtion uskontopolitiikan muuttuessa kansallismielisestä pragmaattiseksi kirkkopoliitiikan painopiste siirtyi paikalliselle tasolle. Samalla se, mitä kansallinen Ukrainan ortodoksinen kirkko on tai voisi olla, hajosi yhä useammaksi ja useammaksi keskenään kiisteleväksi tulkinnaksi, koska sen enempään kirkot kuin valtiokaan eivät löytäneet tai esittäneet yhtä ainoata vakuuttavaa näkemystä siitä, mitä Ukraina on. Tästä tilanteesta hyötyy eniten Ukrainan autonominen kirkko, jossa vastaavaa hajaannusta ei tapahtunut, koska se ei pyrkinyt Ukrainan ja ukrainalaisuuden uudelleen tulkintaan, vaan pitäytyi isovenäläisessä tulkinnassa, jossa Ukraina ja ukrainalaisuus ovat olennainen osa Venäjää ja venäläisyyttä.

Mitä uskonnot kertovat ukrainalaisen nationalismin rakentamisesta?

Edellä on kuvattu lyhyesti Ukrainan ortodoksisien kirkkojen ja maan kansallis- ja muun politiikan vaiheita maan itsenäistymisestä presidentti Kutšman toisen kauden lopulle. Pelkät nimikkeet kuten ”Kiovan patriarkaatti” tai ”autonominen kirkko” eivät kuitenkaan kerro paljoakaan siitä, kuinka laajoja tai vähäisiä joukkoja niillä kuvataan ja miten laajaa tai suppeaa tietyn kirkon kannatus on.

Eri tilastojen mukaan noin 30-40 prosenttia (noin 15-19 miljoonaa) ukrainalaista ei pidä itseään uskonnollisena. Lähteestä riippuen vuonna 2003 niistä, jotka katsovat olevansa uskonnollisia, 15-34 prosenttia sanoi kuuluvansa Kiovan patriarkaattiin, 11-38 prosenttia joko autonomiseen kirkkoon tai Moskovan patriarkaattiin ja 1-2 prosenttia autokefaaliseen kirkkoon. Lisäksi huomattava määrä (tilastosta riippuen viidenneksestä yli puoleen) niistä, jotka

pitivät itseään joko uskovina tai ortodokseina, ei etenköän Itä-Ukrainassa halunnut sitoutua mihinkään tiettyyn kirkkoon. (Tämä irtautuminen tietystä kirkosta alkoi jo vuosina 1990-92. Tällöin ortodokseiksi identifioituneiden määrä laski eräiden tilastojen mukaan 46 prosentista 19:ään ja itsensä kristityiksi ilman tarkempaa kirkkokunnan määrittelyä kasvoi 22 prosentista 52:een.) Vuonna 1998 jumalanpalveluksiin osallistui vähintään kerran viikossa arviolta 14 prosenttia koko väestöstä. Ukrainan itä- ja kaakkoisosassa prosenttiluku vaihteli 5 ja 10 välillä, mutta Galitsiassa se oli yli 40. (Adherents 2002; Hyde 2000; Krindatch 2003, 37-39, 42, 48-49; Mueller 2004, xxi; Survey 2004; Ukraine 2002; Ukraine 2004.)

Seurakuntien lukumäärän mukaan arvioiden autonominen kirkko on suurin uskonnollinen yhteisö, sillä oli 1.1.2005 noin 10 500 seurakuntaa. Kiovan patriarkaattilla oli noin 3 500 ja autokefaalisella kirkolla runsas tuhat (Religious 2005). Edellä mainittujen prosenttilukujen perusteella voidaan arvioida, että ortodoksiset kirkot edustavat noin 20-40 prosenttia kaikista Ukrainan asukkaista. Pidän alempaa arvioita totuudenmukaisempana (ks. Mueller 2004, xxi). Ainakin se selittäisi osaltaan, miksi presidentti Kutšma luopui yhteisen, ukrainalaisen ortodoksisen kirkon rakentamisesta.

Toisaalta on otettava huomioon, ettei mikään ortodoksinen kirkko Ukrainassa kata edustavasti koko maata. Autokefaalisen kirkon vankinta kannatusaluetta on Galitsia (jossa unioitu kirkko on hallitsevassa asemassa) ja Kiovan ympäristö, Kiovan patriarkaatin tukialuetta on läntinen ja keskinen Ukraina ja autonomisen kirkon valta-alue on idässä ja kaakossa (Krindatch 2003, 48). Autonomiseen kirkkoon identifioituvien määrä on kuitenkin paljon lähempänä venäläisiksi määriteltyjen määrää (17-20 prosenttia) kuin ukrainalaisiin kirkkoihin samastuvien määrä. Vaikka otetaan huomioon se, että kaikki autonomisen kirkon kannattajat eivät ole venäläisiä eivätkä kaikki Filaretin tukijat ukrainalaisia, voidaan kuitenkin väittää, että autonominen kirkko edustaa suhteellisen laajasti venäläistä väestöä

ja venäläismielisiä ukrainalaisia (parhaimmassa tapauksessa jopa puolta heistä). Sitoutumista siihen voidaan pitää ”yleisslaavilaisen” (ukrainalaisia ja venäläisiä jyrkästi erottelemattoman) identiteetin ilmauksena.

Kiovan patriarkaatin ja autokefaalisen kirkon suhteellisen alhainen kannatus (parhaimmassakin tapauksessa ne edustavat vain viidennestä ukrainalaisista) kertoo siitä, että jyrkkä ero ortodoksisuuden ja ukrainalaisuuden välillä ei ole ukrainalaisten enemmistölle erityisen tärkeä. Kansallisuutta tai kansalaisuutta ei määritellä ensisijaisesti alueellisesti rajattavan kirkon vaan epämääräisemmän ortodoksisuuden tai kristillisyyden avulla. Toisin sanoen uskonnolla on suurempi merkitys identiteetin muodostajana kuin tietyllä kirkolla. Sitoutuminen uskontoon tai ortodoksisuuteen myös antaa mahdollisuuden tulkita ukrainalaisuutta, kansallista identiteettiä, väljemmin kuin sitoutuminen tiettyyn kirkkoon.

Avoim tulevaisuus?

Ukrainan viimeisimmissä presidentinvaaleissa vuoden 2004 lopulla Ukrainan autonominen kirkko tuki yksiselitteisesti Leonid Kutšman ehdokasta, pääministeri Viktor Janukovitšia, joka – samoin yksiselitteisesti – tukeutui Moskovaan. Autonominen kirkon esipaimen, metropoliitta Vladimir, ja Janukovitš mm. vierailivat yhdessä Athosvuorella. Lisäksi Janukovitš vieraili Moskovassa, missä hän tapasi mm. Venäjän kirkon päämiehen, patriarkka Aleksii II:n.

Kiovan patriarkaatti puolestaan oli jo kesäkuussa 2004 ilmoittanut kannattavansa presidentiksi ukrainalaismielistä henkilöä. Vaalien alla patriarkka Filaret ilmoitti sekä oman kirkkonsa että autokefaalisen ja unioidun kirkon tukevan uudistus- ja kansallismielisenä pidettyä aiempaa pääministeriä Viktor Juštšenkoa. Metropoliitta Mefodij tuki Janukovitšia (Ukrainian 2005). Katolinen kirkko sekä protestantit eivät virallisesti tukeneet ketään ehdokasta. Silti ne protestoivat Janukovitšin julistamista voittajaksi presiden-

tinvaalien ensimmäisen kierroksen jälkeen marraskuussa 2004.

Tällä hetkellä näyttää siltä, että valtakunnallisella tasolla poliittisesti aktiivisimpia ja merkittävimpiä kirkollisia vaikuttajia ovat Kiovan patriarkaatti ja autonominen kirkko. Niiden kannanotoissa oli ja on kyse sekä keskinäisestä kiistelystä että suhteesta valtiojohtoon. Kumpikin yrittää pitää yksin itsellään alueet, joita se pitää ominaan. Esimerkkinä voidaan mainita em. Marijupilin välikohtaus. Sen lisäksi autonominen kirkko kritisoi voimakkaasti myös uuden unioidun kirkon rakentamista Harkiviin marraskuussa 2001 sekä unioidun kirkon keskuksen suunniteltua (elokuussa 2005 toteutunutta) siirtoa Lvivistä Kiovaan (Ukraine 2002).

Tämä voidaan tulkita niin, että autonominen kirkko näkee Ukrainan tietyllä tavalla kahtia jaettuna (vuonna 1998 noin 57 prosenttia Ukrainan itäisimmän oblastin, Donetskien, asukkaista halusi Ukrainan yhdistämistä Venäjään [Krindatch 2003, 46-47]), kun taas Kiovan patriarkaatti ja muut ”ukrainalaiset” kirkot haluavat kiistää tämän ja luoda ainakin jossain mielessä ”kansallisen” Ukrainan. Kirkkojen taustalla vaikuttavat paikalliset viranomaiset, jotka eivät aina pystytele perustuslain edellyttämällä tavalla puolueettomina, vaan tukevat syystä tai toisesta tätä tai tuota kirkkoa. Eri kirkot ovat siten poliittisia pelinappuloita. Niitä käytetään kokoavina symboleina, joiden avulla sekä ilmaistaan paikallisia (toisinaan myös valtakunnallisia) pyrkimyksiä ja identiteetti-käsityksiä että mobilisoidaan ihmisiä näiden pyrkimysten ja käsitysten taakse.

Toisaalta kirkoilla voi olla myös aktiivista kannatustaan suurempaa eettistä tai maailmankatsomuksellista painoarvoa (ks. Heyken 2001, 1010). Tätä ei edes kirkkojen jatkuva keskinäinen kiistely ja loanheitto ole murentanut; vuonna 2001 yli kolmannes (36 prosenttia) ja 2004 lähes puolet (47 prosenttia) Ukrainan asukkaista sanoi luottavansa eri julkisista toimijoista eniten (tarkemmin määrittelemättömään) kirkkoon (Church 2004). Koska nimenomaan kaksi suurinta kirkkoa ei ole kyennyt yhteisto-

mintaan ja kun lisäksi poliitikkojen sitoutuminen ”yhtenäisen” (maallisen tai kirkollisen) Ukrainan rakentamiseen oli ainakin vielä Kutšman kaudella heikkoa (ks. Wilson 2000, 262-263), kirkkojen mahdollisuudet lujittaa Ukrainan yhtenäisyyttä eivät näytä tällä hetkellä erityisen suurilta; päin-

vastoin, autonominen kirkko (ja sen taustalla Moskovan patriarkaatti) on viime aikoina selkeästi rohkaissut Ukrainan muuttamista itäisestä ja läntisestä osasta koostuvaksi federaatioksi (ks. esim. Russian 2005; UOC-MP 2004).

Viitteet

1 Olen translitteroinut henkilöiden ja paikannimet pääasiassa nykyukrainalaiseen, ei venäjänkieliseen muotoon, esimerkiksi Lviv, ei Lvov. Poik-

keuksen tekevät suomen kieleen vakiintuneet muodot kuten Kiova sekä venäläiset nimet.

Lähteet

Kirjallisuus

- Boeckh, Katrin (2003), Staat und Kirchen während der Transformation in der Ukraine. – *Religion und Nation. Die Situation der Kirchen in der Ukraine*, hrsg. von Thomas Bremer. Wiesbaden: Harrassowitz, 67-89.
- Fagan, Geraldine & Shchipkov, Aleksandr (2000), Ukraine: The Real Conflict – Orthodox Versus Orthodox. – *Keston News Service* 10:5-6, jäljenne, Teuvo Laitilan kokoelmat.
- Groen, Bert & van den Bercken, Wil, (ed.) (1998), *Four Hundred Years Union of Brest (1596-1996): A Critical Re-evaluation*. Leuven: Peeters.
- Heyken, Eberhard (2001), Der Bescuh des Papstes in der Ukraine. – *Osteuropa* 51, 1009-1021.
- Ilarion (Metropolitan) (1986), *The Ukrainian Church: Outlines of History of the Ukrainian Orthodox Church*. Tr. by Orysia Ferbey. Winnipeg: The Ukrainian Orthodox Church of Canada Millennium Central Committee.
- Krindatch, Alexei D. (2003), Religion in Postsoviet Ukraine as a Factor in Regional: Ethno-Cultural and Political Diversity. – *Religion, State & Society* 31 (1), 37-73.
- Lapychak, Chrystyna (1996), Rifts Among Ukraine's Orthodox Churches Inflamm Public Passions. – *Transition* 7/1996, 6-10.
- Mueller, Alfred G. (2004), *In the Name of God: Rhetoric, Religion, and Identity in Post-Soviet Ukraine*. Bloomington: AuthorHouse.
- Pilipenko, Viktor & Kasjanov, Georgi (1997), *Ukrainian historia*. Suom. Eeva Kapanen. Helsinki: Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti.
- Plokyh, Serhii & Sysyn, Frank E. (2003), *Religion and Nation in Modern Ukraine*. Edmonton & Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies.
- Sagan, Olexander (2003), Orthodoxy in Ukraine: Twelve Years of Transformation (1990-2002). – *Religions, Churches and the Scientific Studies of Religion: Poland and Ukraine*, ed. Irena Borowik. Kraków: Nomos, 9-28.
- Salmon, Benedikt (1997), ”Die Orthodoxie frisst sich selber auf”: Spaltung der Orthodoxie in der Ukraine. – *Glaube in der 2. Welt* 11, 20-26.
- Ukraine (1999), *U.S. Department of State Annual Report on International Religious Freedom for 1999: Ukraine*, jäljenne, Teuvo Laitilan kokoelmat.
- Wilson, Andrew (2000), *The Ukrainians: Unexpected Nation*. New Haven & London: Yale University Press.
- Yelensky, Victor (2003), Religiöse und nationale Identitäten: Die Ukraine im Fokus. – *Religion und Nation: Die Situation der Kirchen in der Ukraine*, hrsg. von Thomas Bremer. Wiesbaden: Harrassowitz, 33-43.

Internet-lähteet

- Adherents (2002) = Adherents of Canonical Orthodoxy in Ukraine Demand Resignation of Head of State Religion Committee. www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 1.2.2002.
- Autocephalous (2005) = Autocephalous Orthodox Brotherhood in Lviv Wants Church Head Evaluated. www.risu.org.ua, 11.2.2005.
- Bishops' Council (2000) = Bishops' Council of Ukrainian Orthodox Church. www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 1.8.2000.
- Church (2004) = Church Most Trusted Institution in Ukraine for Second Year. www.risu.org.ua, 31.3.2004.
- Constantinople (2002) = Constantinople Has No Association with Sobornopravna Church. www.risu.org.ua, 6.12.2002.
- First (1998) = First Congress of All-Ukrainian Association of Christians. www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 4.6.1998.
- Hyde, Lily (2000), Ukraine: Divided Orthodox Church Losing Believers. www.rferl.org, 13.10.2000.
- Khludentsov, A. (1997), His Beatitude Vladimir (Sabodan), Metropolitan of Kiev and All-Ukraine: "Division Affects Not Only Church People but Also Society as a Whole". www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 24.10.1997.
- National (1998) = National Television Company of Ukraine Refuses Orthodox Church Air Time. www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 29.5.2002.
- New (2002) = New Conflicts Between Moscow and Kiev Patriarchates. www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 28.5.2002.
- Patriarch (1998) = Patriarch Demetri Dies in Ukraine. www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 3.3.1998.
- Religious (2005) = Religious Organizations in Ukraine as of 1 January, 2005. www.risu.org.ua.
- Rukh (2001) = Rukh Protests Moscow Patriarchate Expansion into Ukraine. www.risu.org.ua, 6.8.2001.
- Russian (2005) = Russian Orthodox Patriarch Asks Cossack Army of Ukraine to Protect Church. www.risu.org.ua, 3.1.2005.
- Survey (2004) = Survey Says 70 Percent in Ukraine Consider Themselves Religious. – *The Ukrainian Weekly* 33/2004. www.ukrweekly.com.
- Ternopil (2003) = Ternopil Authorities Oppose Transfer of Pochaiv Monastery to Orthodox (UOC-MP). www.risu.org.ua, 21.8.2003.
- Timoshenko, Viktor (2000), Ukrainian Church Conflict Will Not End Soon. www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 9.8.2000.
- Tulsky, Mikhail (2001), Kiev Wants to Create Own Orthodox Church. www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 11.1.2001.
- Ukraine (2002) = International Religious Freedom Report 2002: Ukraine. www.state.gov/g/drl/rls/irf.
- Ukraine (2004) = International Religious Freedom Report 2004: Ukraine. www.state.gov/g/drl/rls/irf.
- Ukrainian Autocephalous (2005a) = Ukrainian Autocephalous Orthodox-Canonical Elect Patriarch at First All-Church Sobor. – www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 28.6.2005.
- Ukrainian Autocephalous (2005b) = Ukrainian Autocephalous Orthodox Church-Canonical Bishops Separate from Patriarch. www.risu.org.ua, 9.8.2005.
- UOC-MP (2004) = UOC-MP Orthodox Clergy in Luhansk Call for Support of Yanukovich and Federative Division of Ukraine. www.risu.org.ua, 8.12.2004.
- UOC-USA (s.a.) = A Brief History of the Ukrainian Orthodox Church of the USA. www.uocofusa.org/history.
- UPTsKP (1998) = UPTsKP and UAPT's Conducting Conversations on Merger? www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 4.6.1998.
- World (2001) = World Orthodox Won't Celebrate Anniversary of Monastery in Kyiv. www.risu.org.ua, 28.8.2001.
- Woronowycz, Roman (1998), Ukraine Commemorates Centennial of Patriarch Mstyslav's Birth. – *The Ukrainian Weekly* 19/1998. www.ukrweekly.com.
- Yadukha, Viktor (2000), St. Bartholomew's Night Approaching in Ukraine. www.stetson.edu/~psteeves/relnews, 26.7.2000.